

Ankara Antlaşması (1926)

5 Haziran 1926 tarihinde, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin Musul vilayetinin Irak'a bağlanmasına ilişkin kararı doğrultusunda Türkiye ile Irak arasındaki sınırın belirlenmesi amacıyla Türkiye, İngiltere ve Irak arasında imzalanan antlaşmadır. **Musul Sorunu:** Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir yönetim birimi olan Musul vilayeti, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra, 1918 yılının Kasım-Aralık aylarında, ateşkes hükümlerini tek yanlı olarak yorumlayan İngiltere tarafından işgal edildi. Ankara'da kurulan TBMM Hükûmeti, büyük bölümü Misak-ı Millî sınırları içinde kalan Musul vilayeti üzerindeki İngiliz egemenliğini ve bu egemenliği resmen kayıt altına alan Sevr Antlaşması'nı tanımadı. Ancak ülke topraklarının önemli bir bölümü düşman işgali altında bulunurken ve bunları kurtarabilmek için birden çok cephede savaş verilirken Musul vilayetine doğrudan askerî bir müdahale yapılması olanaklı görülüyordu. Esasen bölgenin elverişsiz doğal koşulları ile yetersiz ulaşım olanakları da doğrudan askerî müdahalenin başarı şansını zayıflatıyordu. Vilayetin kuzeydoğu bölümündeki Revandiz'e konuşlandırılan küçük bir birlik aracılığıyla vilayet halkı motive edilmeye ve daha önce Maraş, Urfa ve Antep'te olduğu gibi işgal yönetimine karşı bir halk ayaklanması gerçekleştirilmeye çalışıldı. Birliğin komutası, daha önce Antep savunmasını örgütleyen ve büyük başarı sergileyen milis yarbayı Özdemir Bey'e verildi. En büyük sorun, vilayetteki Türklerin sayıca az olmaları, Kürtlerin ise aşiretlere bölünmüş bir toplumsal yapı sergilemeleriydi. Özdemir Bey, vilayetteki Kürt aşiretlerinin büyük çoğunluğunun desteğini alarak 1922 yılında önemli bazı başarılar elde etse de, İngilizlerin Kürt aşiretlerini bölmeye yönelik etkili yöntemleri ve güçlü hava saldırıları karşısında, yeterli yardım ve desteği de alamadığı için başarılı olamadı. Lozan Konferansı sırasında Musul sorunu diplomatik yoldan çözülmeye çalışıldı. Ancak petrol varlığı nedeniyle İngiltere'nin, Anadolu'nun beşerî coğrafyasının uzantısı olması nedeniyle de Türkiye'nin Musul vilayetinden vazgeçmemekte kararlı oldukları görülünce, sorunun Konferans gündeminden çıkarılması ve taraflar arasında yapılacak ikili görüşmelerle çözümlenmesi formülü üzerinde uzlaşmaya varıldı. Lozan Antlaşması'nın 3/2. maddesinde yer alan uzlaşmaya göre, eğer taraflar ikili görüşmeler sonunda da anlaşmaya varamazlarsa, sorunun çözümü Milletler Cemiyeti Konseyi'nin hakemliğine bırakılacaktı. 1924 yılı Mayıs-Haziran aylarında İstanbul'da yapılan ikili görüşmelerden, Hakkâri'nin de Irak'a bağlanmasını isteyen İngiltere'nin uzlaşmaz tutumu nedeniyle sonuç alınamadı. Bunun üzerine İngiltere, Lozan Antlaşması'nın ilgili maddesine dayanarak 6 Ağustos 1924 tarihinde sorunu Milletler Cemiyeti Konseyi'nin gündemine taşıdı. Ertesi gün Hakkâri'de Nasturi Ayaklanması çıktı. Milletler Cemiyeti Konseyi, Türk tarafının, Musul vilayetinde plebisit yapılması önerisini reddederek, tarafsız bir komisyonun yerinde yapacağı incelemeler sonunda vereceği rapora göre karar verilmesi şeklindeki İngiliz istemini onayladı. Konsey, Musul vilayetinde incelemeler yapmak üzere, İsveçli, Belçikalı ve Macar temsilcilerden oluşan üç kişilik bir komisyon görevlendirdi. Nasturi Ayaklanması'nın bastırılması sürecinde ve sonrasında Musul vilayetinin kuzey sınırında Türk ve İngiliz birlikleri arasında yer yer silahlı çatışmalar çıktı. İngiliz tarafının olayları tırmandıran tutumu gerilimin tehlikeli bir hâl almasına yol açınca Milletler Cemiyeti Konseyi 1924 yılının Ekim ayında Brüksel'de olağanüstü toplanarak, Musul sorunuyla ilgili nihai karar verilinceye kadar Musul vilayetinin kuzey sınırını Türkiye ile Irak arasında *de facto* sınır olarak belirledi ve taraflardan askerlerini karşılıklı olarak "Brüksel Hattı" adı verilen bu *de facto* sınırın gerisine çekmelerini istedi. Bölgedeki durum yatışınca, Konsey'in görevlendirdiği üç kişilik İnceleme Komisyonu, Musul vilayetine giderek 11 Şubat 1925 günü incelemelerine başladı. İki gün sonra Doğu Anadolu'da, tarihimize Şeyh Sait Ayaklanması adıyla geçen büyük bir isyan hareketi başladı. İnceleme çalışmaları, iki ay süren Şeyh Sait Ayaklanması'nın gölgesinde yürütüldü. İnceleme Komisyonunun, 1925 yılının Temmuz ayında Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunulan raporu, bütünüyle İngiliz istekleri dikkate alınarak hazırlanmıştı. Musul vilayetinin İngiliz *manda*

yönetimi altında bulunan Irak'a bağlanması, "Brüksel Hattı" denilen Musul vilayetinin kuzey sınırının Türkiye-Irak sınırını oluşturması ve Irak'taki İngiliz *manda* yönetiminin en az 25 yıl sürmesi öneriliyordu. Milletler Cemiyeti Konseyi, Türkiye'nin karşı çıkmasına karşın, 16 Aralık 1925 günlü toplantısında İnceleme Komisyonunun raporunu aynen onayladı. Musul vilayetinin İngiliz denetimine bırakılması için sürecin tüm aşamalarında yoğun çaba harcayan uluslararası petrol lobisi bu sonucun alınmasında etkili olmuştur. **Uzlaşma Süreci:** 10 yılı aşkın bir savaş döneminin ardından barışa kavuşan Türkiye'de hem savaş yıllarının yaralarının sarılması, hem yeni kurulan devletin temellerinin sağlamlaştırılması, hem de Türk toplumunun Orta Çağ karanlığından kurtarılıp çağdaşlığın aydınlığına kavuşturulması gerekiyordu. Bu denli yaşamsal öncelikleri varken Türkiye, Batı ile ilişkilerini sürekli bir anlaşmazlık ve çatışma zemininde tutamazdı. Musul davasının -en azından tarihin bu aşamasında- kaybedildiğinin kabul edilmesi ve ileriye bakılması zorunlu görülüyordu. Bu gerçeklerin ışığında, ilk anda Milletler Cemiyeti kararını tanımayan Türkiye, 1926 yılının Ocak ayından itibaren İngiltere ile uzlaşmak için görüşmelere başladı. İlk görüşmelerden olumlu bir sonuç alınamadı. Bu durum gerilimin bir kez daha tırmanmasına yol açtı. Bu süreçte, başta İtalya ve Fransa olmak üzere, İngiltere ile birlikte hareket eden devletlerin Türkiye üzerindeki baskıları arttı. İtalya'nın Faşist lideri Mussolini Anadolu'yu hedef alan yayılcı ve tehditkâr ifadeler kullanırken, İtalyan basınında da aynı yönde yayınlar yapılıyordu. Fransa, Türkiye ile 18 Şubat 1926 tarihinde parafladığı "Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi"nin imzalanmasını geciktirerek, olası bir Türk-İngiliz çatışmasında İngiltere'nin yanında yer alacağı mesajını veriyordu. Yunanistan ise, Trakya'daki birliklerini takviye ediyordu. Bu baskılar, Türkiye'yi görüşme masasına dönmeye zorladı. **Görüşmeler ve Antlaşmanın İmzalanması:** Ankara'daki görüşmeler, 17 Nisan 1926 günü başladı. Görüşmelerde, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti Konseyi'nin kararını tanınması ve Musul vilayeti üzerindeki hak iddialarından vazgeçmesi karşılığında Musul petrollerinden alacağı pay pazarlık konusu oldu. Türkiye'nin, Musul petrollerinden Irak'a ayrılan ve *royalty* denilen işletme hakkı gelirinden belli bir oranda pay alması ile Türkiye'ye tek kalemde belli tutarda ödeme yapılması seçenekleri değerlendirildi. Sonuçta Musul petrollerinden Irak'a ayrılan *royalty* gelirinin %10'unun 25 yıl süreyle Türkiye'ye ödenmesi ya da bunun yerine Türkiye'ye tek kalemde 500 bin İngiliz paundu tutarında nakit ödeme yapılması şeklinde seçenekli bir formül üzerinde uzlaşmaya varıldı. 5 Haziran 1926 tarihinde "Türkiye - Irak Sınırı ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması" adıyla Ankara'da imzalanan antlaşmaya Türkiye Cumhuriyeti adına Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey, Büyük Britanya İmparatorluğu adına bu ülkenin Türkiye'deki büyükelçisi Ronald Charles Lindsay, Irak Krallığı adına da Savunma Bakanı Vekili Nuri Said Paşa imza koydular. Antlaşma, "Türkiye ile Irak Arasındaki Sınır" (Madde 1-5), "İyi Komşuluk İlişkileri" (Madde 6-13) ve "Genel Hükümler" (Madde 14-17) başlıklı üç bölüme, sınırın teknik olarak tanımlandığı bir ekten ve Nuri Said Paşa ile Lindsay'ın 14. madde ile ilgili olarak Tevfik Rüştü Bey'e hitaben verdikleri, Tevfik Rüştü Bey'in de teslim aldığını bildirdiği antlaşmanın tamamlayıcısı niteliğindeki karşılıklı birer notadan oluşuyordu. "Brüksel Hattı", Türkiye yararına yapılan çok küçük bazı değişikliklerle, Türkiye-Irak sınırı olarak kesinlik kazandı. Tanımlanan sınırın her iki yanında 75'er kilometre derinliğindeki toprakları kapsayan "sınır bölgesi"nde yağmacılık ve eşkıyalığın önlenmesi amacıyla iş birliği yapılacak, bu bölgede ele geçirilen suçlular karşılıklı olarak iade edilecekti. Her iki ülke, "sınır bölgesi"nde, diğer ülke karşıtı propaganda ve örgütlenme eylemlerine izin vermeyecekti. Taraflar arasında ortak bir sınır komisyonu kurulacak ve bu komisyon sınır sorunlarını dostça çözüme bağlamak amacıyla en az altı ayda bir toplanacaktı. Türkiye ve Irak, geniş kapsamlı bir suçluların iadesi antlaşması yapmak üzere ivedilikle görüşmelere başlayacaklardı. Irak Hükûmeti, antlaşmanın imzalanmasından önce, Türkiye yanlısı düşüncelerini açığa vuran ve bu yönde siyasal eylemlerde bulunan kişileri tedirgin etmeyecek ve onlar için en geniş anlamda bir genel af çıkaracaktı. Irak, elde edeceği *royalty* gelirlerinin %10'unu yirmibeş yıl süreyle Türkiye'ye ödeyecekti. Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti, söz konusu yıllık paylarını bir kerede nakde çevirmek isterse,

antlaşmanın yürürlüğe girmesinden başlayarak on iki ay içinde Irak Hükûmetine bu yönde bir bildirimde bulunacak; bildirimi alan Irak Hükûmeti de otuz gün içinde Türk Hükûmetine 500 bin İngiliz Paundu ödeyerek, yirmibeş yıl süreyle Türkiye'ye %10 ödeme yapma yükümlülüğünden kurtulacaktı. **Antlaşmanın Onaylanması:** Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 6 Haziran 1926 günü yapılan uzun ve tartışmalı toplantısında antlaşmaya karşı ciddi bir karşı çıkış olduğu görüldü. Ancak ertesi gün, çok sınırlı bir katılımıla toplanan TBMM antlaşmayı onayladı. 286 milletvekilinden yarısı oylamaya katılmadı. Antlaşma, iki ret ve bir çekimser oya karşılık, 143 oyla kabul edildi. Antlaşma, 14 Haziran'da Irak Meclisince, 18 Haziran'da da İngiliz Avam Kamarası'nca onaylanarak yürürlüğe girdi. **Ankara Antlaşması'nın Sonuçları:** Böylece yaklaşık sekiz yıl süren bir savaşımın ardından Türkiye, Musul sorununda yenilgiyi kabul etmiş oluyordu. Musul vilayeti bütünüyle Irak'a terk ediliyordu. Antlaşmanın ikinci bölümünde "İyi Komşuluk İlişkileri" başlığı altında yapılan düzenlemeler, Türkiye'nin güvenlikle ilgili kaygılarını büyük ölçüde gidermiştir. Sınırdaki güvenliğin sağlanması her iki tarafın ortak çıkarlarının gereği olduğu için, sonuçta bu konuda ortaya her iki tarafı da tatmin eden bir düzenleme çıkmıştır. Türkiye, yirmi beş yıl için %10'luk *royalty* gelirini bir kerede paraya çevirme seçeneğini kullanmadı. Böylece çok büyük bir gelir kaybına uğramaktan kurtuldu. *Royalty* ödemeleri, ancak boru hattının tamamlandığı ve *Turkish Petroleum Company*'nin dış satıma dönük ticari üretime geçebildiği 1934 yılından itibaren yapılmaya başlanabilmiştir. Ödemeler, 1934 ile 1951 yılları arasında, 1945 yılı dışında, her yıl düzenli olarak yapılmıştır. Ancak bu süreçte Türkiye'ye 2 Milyon paund civarında eksik ödeme yapıldığına ilişkin iddialar vardır.

İhsan Şerif KAYMAZ

KAYNAKÇA

Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge) 1923-1938, Der. Fehmi Nuza, Cilt II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

FOSTER, Henry A., **The Making of Modern Iraq: A Product of World Forces**, Williams and Norgate Ltd., London 1936.

GÖNLÜBOL, Mehmet, SAR, Cem, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**, 2. Baskı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1973.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivi (Public Record Office), Dosya No. FO 371/10825, 10826, 10869, 11458, 11459, 11460, 11461, 11462, 11463, 11464, 11526, 11555, 11557; CAB 23/51, 52, 53.

İngiliz Hindistan Bakanlığı Arşivi, Dosya No.L/P-S/10/1009.

İstatistik Yıllığı, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1935-1936, 1936-1937, 1942-1943, 1943-1944, 1950, 1951.

KAYMAZ, İhsan Şerif, **Musul Sorunu, Petrol ve Kürt Sorunları ile Bağlantılı Tarihsel Siyasal Bir İnceleme**, Otopsi Yayınları, İstanbul 2003.

KURAT, Yuluğ Tekin, "Anglo-Turkish Relations During Kemal Atatürk's Presidency of the Turkish Republic", **Osmanlı Araştırmaları**, S IV, s.115-131.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, **Türk-İngiliz İlişkileri (1918-1926)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1978.

League of Nations Official Journal, 1920-1926, 1936-1938.

LONGRIGG, Stephen Hemsley, **Iraq 1900 to 1950, A Political, Social and Economic History**, 3rd Pr., Oxford University Press, Beirut 1968.

Lozan'ın İzlerinde 10 Yıl, [Tevfik Rüştü Aras'ın Nutukları, 1925-1935], İstanbul, Akşam Matbaası, 1935.

T.C. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyyesi, **Ayın Tarihi**, "Musul Tahkik Komisyonu'nun Cemiyet-i Akvâm'a Verdiği Rapor," S 5 (17), Ağustos 1341[1925], s.315-445; "Musul'un Ehemmiyeti," S 8 (24), Mart 1342[1926], s.1035-1050; "Musul Mes'elesi," S. 9(28), Temmuz 1342[1926], s.1432.

Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, 1920-1945, Der. İsmail Soysal, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983.

TOYNBEE, Arnold Joseph, **Survey of International Affairs**, 1925, Vol.I, **The Islamic World**, Humphrey Milford, London 1927.

Türk Parlamento Tarihi; T.B.M.M. II. Dönem, 1923-1927, Der. Kâzım Öztürk, Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, Cilt II, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara t.y. [1993].

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Cumhuriyet'in İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934), Haz. Şükran Güneş, Ali Hikmet Alp, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara t.y.

ULUĞBAY, Hikmet, **İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik**, Turkish Daily News Yayınları, Ankara 1995.

22/07/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ankara-antlasmasi-1926/?pdf=3851> adresinden erişilmiştir